

LITERÁRNÍ PŘEKLAD JAKO ODRAZ SPOLEČNOSTI

Zehnalová, Jitka. *Aspekty literárního překladu: Mediační úloha překladatele*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2020, 244 s.

Jelizaveta Getta
Univerzita Karlova
jelizaveta.getta@ruk.cuni.cz

Přestože se pojem sociologie překladu v translatologii začal používat teprve s přelomem nového tisíciletí, tradice nahlížení překladového textu jako historického a společenského fenoménu není v českém ani světovém překladatelství žádnou novinkou. I přes rostoucí počet odborných prací zaměřených na mediační funkci překladu však nebývá vždy dostatečně akcentována role literárního překladatele jako jednoho z klíčových činitelů společenského a kulturního obohacování.

Jitka Zehnalová si ve své nejnovější knize klade tři základní cíle: 1. doložit zprostředkující úlohu překladatele na komplexní analýze různých aspektů literárního překladu; 2. ukázat efektivní přístupy k systematickému zkoumání překladové tvorby a 3. „zviditelnit překladatele, protože ve společnosti hrají významnou a nedoceněnou úlohu“ (s. 5).

Jitka Zehnalová působí jako odborná asistentka na Katedře anglistiky a amerikanistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde se dlouhodobě věnuje teorii literárního překladu prizmatem pražské školy. Zabývá se zejména analýzou překladů mezi angličtinou a češtinou, na nichž ověřuje teoretické teze české translatologie. Podobně postupuje i v knize, jež je předmětem této recenze — ve třech teoretických kapitolách rozebírá společenské rysy literárního překladu, které následně ukazuje na strukturní translatologické analýze jednoho z nejikoničtějších děl světové literatury, románu *Velký Gatsby*.

První kapitola se věnuje základním translatologickým pojmům, vyplývajícím z komunikačního pojetí překladu, jež zhruba dvacet let před „kulturním obratem“ rozvinul Jiří Levý. „Přestože však mezinárodní překladatelská studia už dlouho [...] klíčovou roli překladatelů zdůrazňují, jsou překladatelé v dnešní době ještě většinou považováni za „neviditelné““ (s. 13). Autorka si vypůjčuje Venutiho pojem „neviditelnost překladatele“¹ a uvádí jej do souvislosti s nedocněním českých literárních překladatelů a nereálnými nároky na jejich práci. „V české společnosti mají překlad a překladatelé odlišné postavení a jejich neviditelnosti jiné podoby než v kultuře anglosaské, [...] ani zde však nebývá význam překladu doceněn (a přes svou náročnost adekvátně ohodnocen). Není plně oceněna ani zprostředkující úloha překladatelů

1 Lawrence Venuti pod pojmem „neviditelnost překladatele“ chápe hlavně plynulost a transparentci překladového textu. Srov. Venuti, Lawrence. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Abingdon, Oxon: Taylor & Francis, 2018. Tato myšlenka byla již dříve rozpracována v Levého konceptu iluzionistického překladu, který představuje funkční převod originálu. Srov. Levý, Jiří. *Umění překladu*. Praha: Apostrof, 2012.

a převládá představa, že úkolem překladatele je neutrálně reprodukovat stejný text v jiném jazyce. To je představa nereálná“ (s. 14).

Ačkoliv se s obecnými tvrzeními o nedostatečném finančním ohodnocení literárních překladatelů nelze neztotožnit, otázka celkového nedocení literárního překladatele by si v publikaci zaslouhovala preciznější argumentaci, podpořenou empirickými daty. Do zkreslené představy o překladatelově práci Zehnalová zahrnuje i koncept nepřeložitelnosti. Uvádí široké spektrum názorů na (ne)přeložitelnost v jednotlivých vývojových fázích překladatelských metod, zároveň ale tuto proměnnou definuje z perspektivy reflektující současný překladatelský trh: „V oblasti literárního překladu se dnes běžně předpokládá přeložitelnost, ale neznamená to, že je samozřejmá, vždy snadno dosažitelná a že ji uznávají všichni“ (s. 15). S ohledem na to, že se ve světové teorii překladu nově prosazuje role překladatele coby mezikulturního mediátora, odmítá myšlenku iluzorního, tedy zcela neutrálního a překladem neovlivněného převodu, který je však nezasvěcenou veřejností často očekáván.

Mediaci jako manifestovanou funkci překladu ve společensky orientovaných přístupech světové translatologie autorka propojuje s kategorií překladovosti, kterou Levý jako pojem zavedl již v padesátých letech minulého století.² „Žádný pojem podobný Levého kategorii překladovosti v západních překladatelských teoriích zavedený není“ (s. 20). Ačkoliv se v případě samotného termínu jedná o Levého invenci, je nutno dodat, že širší pojetí překladovosti jakožto existence překladů se v translatologii vyskytovalo již dříve. Zehnanová proti Levého pojetí překladovosti staví dichotomii zcizující a zdomácnující metody: „Pojmy *zcizující* a *zdomácnující* překlad do nich [překladatelských studií] uvedl v 90. letech minulého století Venuti, který je převzal od Schleiermachera z 19. století“ (s. 20).

Kategorie překladovosti má však mnohem širší význam, neboť se jedná především o skutečnost, že je něco přeloženo. Pouze v některých případech se může stát jednou z estetických hodnot, a to když „čtenář chce mít vědomí, že čte překlad, a je třeba mu toto vědomí poskytnout zachováním koloritu“.³ V západní translatologii překladovost tematizuje např. Hans Vermeer, jenž hovoří o tzv. *Übersetzungsliteratur*, ve které se ekvivalence vůči originálu projevuje na mnoha různých stupních.⁴ Určité pojetí překladovosti, dokonce se zaměřením na společenskou roli překladatele, se objevuje i v české obrozené literatuře, kdy překladovost už není „záležitostí výlučně písemnictví, ale stává se principem vytváření české kultury vůbec“.⁵

Druhá kapitola prezentuje názory pražských strukturalistů na interpretaci, estetikou, sémiotiku a stylistiku. Základní linku této kapitoly tvoří podíl individuality překladatele na výsledné podobě cílového textu. Nejprve je nastíněna historie strukturalního přístupu k interpretaci uměleckého díla, během níž Zehnalová stručně, avšak pregnančně vysvětluje cestu od de Saussurova objevení znakové podstaty jazyka, přes

2 Srov. Levý, Jiří. „Překladatelé o svém poslání, o své práci, o svých perspektivách: Z prosincové konference o uměleckém překladu“. *Host do domu*, 3, 1956, č. 1, s. 24–27.

3 Levý, Jiří. *Umění překladu*. Praha: Apostrof, 2012, s. 90.

4 Např. Reiß a Vermeer in Prunč, Erich. *Einführung in die Translationswissenschaft: Band 1, Orientierungsrahmen*. Graz: Institut für Theoretische und Angewandte Translationswissenschaft, 2001, s. 167.

5 Macura, Vladimír. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015, s. 87.

pojetí struktury v dílech ruských formalistů, až po formování sémiotické estetiky jakožto jednoho z nejvýraznějších postulátů českého strukturalismu. Tyto milníky však v knize nejsou pouze zmíněny coby historické etapy, ale jsou důkladně analyzovány jako zdroje českého strukturalismu. Ačkoliv největší pozornost autorka věnuje vývoji funkčního strukturalistického modelu u Bühlera, Jakobsona, Mukařovského, Levého a Popoviče, v širším kontextu uvádí i přehled jiných interpretačních přístupů k textu, jež mají své kořeny v hermeneutice a zdůrazňují subjektivní roli příjemce při konkretizaci díla, ať už jde o překladatele či běžného čtenáře.

Třetí kapitola tvoří volný přechod od teorie k praxi, neboť paralelně se základními pojmy sociologie překladu popisuje praktické podmínky v oblasti českého literárního překladu z diachronního i synchronního hlediska. Od historické role překladu v kontextu interkulturních i mezikulturních vztahů se hledisko přesouvá k funkci překladových textů v dnešním globalizovaném světě. Zehnalová zde popisuje rozdílné fungování knižního trhu mezi dvěma extrémami — vysokou politizací a komercializací literárního pole. Tyto dva faktory ještě doplňuje o analýzu poptávky na straně čtenářů. Pracuje s dělením jazyků do skupin podle toho, v jaké míře se z nich překládá a jaký podíl tvoří na celkovém objemu překladové literatury. Nejpodrobněji se věnuje tzv. hypercentrálnímu postavení angličtiny, která tvoří 55–60% podíl v celkovém počtu přeložených knižních titulů na světě.⁶ Zároveň však podotýká, že „čím centrálnější má jazyk postavení ve světovém systému, tím menší podíl má překladová produkce na knižním trhu dané jazykové komunity“ (s. 56).⁷

Pozice jednotlivých jazyků Zehnalová analyzuje především z hlediska jejich vlivu na status překladatele. Za výhodu semicentrální až periferní pozice českého jazyka považuje větší viditelnost překladatelů do češtiny ve srovnání s překladateli do centrálnějších jazyků. Autorka zde však uvádí spíše obecná tvrzení, která nejsou založena na empirických datech, ale vycházejí ze zkušenosti: „[...] jméno překladatele se obvykle objevuje v tiráži, v databázích knihoven, v recenzích i nově na přebalech přeložených knih, např. z nakladatelství Argo, Paseka a Plus“ (s. 58). Naopak nevýhodou malého knižního trhu v České republice je dle Zehnalové nedostatečný prostor pro vydávání umělecky hodnotných děl, s čímž souvisí i nízké finanční ohodnocení literárních překladatelů. Ani toto tvrzení však není doplněno o konkrétní data dokládající např. výši honorářů literárních překladatelů na českém a světovém trhu.

Největší část kapitoly je věnována překladům z angličtiny do češtiny, které byly v České republice vyhotoveny mezi léty 2000 až 2016. Zehnalová přitom vychází z vlastního výzkumu, jehož předmětem byla kvantitativní analýza prozaických překladů pro dospělé, publikovaných ve zmíněném období. Rok 2000 autorka zřejmě

6 Autorka cituje přednášku Johana Heilbrona: „Structure and Dynamics of the World System of Translation“. Předneseno na mezinárodním symposiu Translation and Cultural Mediation, UNESCO, Paříž, 22.–23. února, 2010.

7 Rozdělení jazyků dle modelu centra a periferie se děje podle podílu překladů, které se z nich pořizují do jiných jazyků, a to na čtyři úrovně: hypercentrální pozice: angličtina (55–60% podíl na celkovém počtu na světě přeložených knižních titulů), centrální pozice: němčina a francouzština (10% podíl), semicentrální pozice: např. italština, španělština, ruština (1–3% podíl), periferní pozice: např. čínština, japonština, arabština (menší než 1% podíl).

zvolila jako výchozí kvůli výraznému nárůstu překladů od tohoto data. „Z cílové populace 15 381 publikací byl pomocí statistických metod vytvořen reprezentativní vzorek o velikosti 854 překladů, který cílovou populaci ve výzkumu reprezentuje a který byl analyzován podle několika kritérií“ (s. 65). Jako kritéria si autorka zvolila zemi původu (USA, Spojené království, další země původu) a žánr. Podrobnější popis metodologie výběru však chybí, což může vyvolat pochybnosti o reprezentativnosti vzorku, která v publikaci není nikterak objasněna. Jasný není ani výběr prvotního vzorku 15 381 překladů neboli „cílové populace“: „Populace byla vytvořena na základě bibliografické databáze NK ČR pomocí filtrování dle příslušných kritérií (překlady, překlady z angličtiny, překlady v jednotlivých letech, překlady podle žánrů, překlady podle cílových skupin“ (s. 63). Už proto, že Databáze NK ČR neobsahuje všechny publikované překlady, je toto kritérium zavádějící. Ve většině případů výsledky výzkumu potvrzují všeobecně známé informace, jako např. silnější zastoupení zábavné literatury než umělecké či převažující počet titulů z USA.

Dále Zehnalová pokračuje kvalitativním rozbořením nejčastějších překladatelských strategií, které „s postavením jazyka ve světovém systému překladu korelují“. V překladech do češtiny autorka sleduje šest proměnných: hranice odstavců, hranice vět, nahrazení neurčitých slovesných tvarů určitými, nahrazení osobního zájmena podstatným jménem nebo vlastním jménem, přidání spojovacího výrazu, přidání intenzifikátoru nebo částice. Identifikované strategie zaznamenává jednak statisticky do tabulek, jednak je komentuje na konkrétních příkladech. Zjištěný příklon k exotizaci při překladech z angličtiny je ukázán na překladech detektivního románu Johna Grishama *Advokát chudých* a uměleckého románu Philipa Rotha *Lidská skvrna*.

Za účelem srovnání uvádí Zehnalová kromě překladů do češtiny rovněž ukázky překladů do angličtiny. Na překladech několika různých děl Bohumila Hrabala a Ivana Klímy z češtiny do angličtiny ukazuje, jak hegemonistické postavení anglického jazyka ovlivňuje přestylizování textů minoritní literatury do čtenářsky méně náročné podoby. „Tato pozice angličtiny určuje, jakým způsobem si anglosaská kultura přisvojuje literární texty jiných kultur, zvl. tzv. ‚malých‘“ (s. 77). Poněkud zmatečně však při srovnání strategií překladu z a do češtiny působí, že v této analýze již nenajdeme hodnocení dle proměnných, ale pouze vybrané ukázky, na nichž autorka demonstruje přístupy překladatelů zejména k převodu metafor, kolokací a uměleckého opakování některých slovních druhů. Srovnání překladatelské metody z češtiny do angličtiny je ale nepochybně zdrojem řady užitečných informací, a právě proto by si možná zasloužovalo rozpracování v samostatném článku, neboť v publikaci, která se soustředí hlavně na překlady z angličtiny, působí trochu vytrženě z kontextu.

Čtvrtá kapitola prezentuje translatologickou analýzu čtyř českých překladů románu *Velký Gatsby*, jež byly publikovány mezi léty 1960 až 2013. Již v úvodu autorka předesílá, že jejím cílem je „zjistit, jaké strategie překladatelé pro převod použili, do jaké míry se překlady liší, zda a nakolik to ovlivňuje jejich interpretační potenciál a jaké obecnější tendence se za překladatelskými strategiemi skrývají“ (s. 96). V souladu s pojetím překladu jako společenského fenoménu první část analýzy obsahuje posouzení literárněkritické recepcce originálu v americkém kontextu. Na tomto místě je třeba ocenit, že pro translatologickou analýzu sociálních faktorů překladu bylo zvoleno právě toto dílo, neboť nabízí široký interpretační potenciál díky své přetrvávající aktuálnosti od roku 1925 a Fitzgeraldově neotřelé práci s jazykovými prostředky.

Vzorek zkoumaných překladů proto přispívá k pochopení interpretačních stanovisek dobových překladatelů, ovlivněných historickými a společenskými faktory.

Při analýze různých interpretací předlohy Zehnalová postupuje hierarchicky od vnějších faktorů k vnitřním. Popisuje Fitzgeraldův způsob literární komunikace a podává naratologickou charakteristiku díla, z níž vyvozuje jednu z hlavních příčin jeho obtížné interpretace — komplexitu lyrických pasáží, obsahujících rozdílnou koncentraci obrazných pojmenování a dalších aktualizčních prostředků. Akcentuje vliv dobového kulturního a společenského prostředí na podobu originálu — nespoutanost jazzového věku, kulturní různorodost americké společnosti či rychlý rozvoj komunikačních prostředků. Zároveň však připomíná, že *Velký Gatsby* je dílo mnoho-
vrstevnaté, a proto se rovněž názory na jeho tematiku dobově proměňují: „[...] autor si pohrává nejen s jazykem, ale i se čtenářem“ (s. 112). Protože i překladatel je dle Levého v první řadě čtenář, je nutné počítat s tím, že také překladatelské interpretace se zákonitě mění dle společensko-historického kontextu jednotlivých překladatelů.

Srovnávací analýza je v knize vystavěna na třech základních pilířích: 1. strukturální rozdíly mezi angličtinou a češtinou, které se v díle projevují; 2. způsob vytváření vyšších celků díla a jejich podíl na jeho celkové struktuře; 3. stylistické prostředky a způsob jejich překladu. Prvnímu hledisku je ve srovnání se dvěma zbývajícími věnováno nejméně pozornosti, neboť se převážně jedná o kontextově neměnné typologické rozdíly mezi dvěma jazyky, které v překladech *Velkého Gatsbyho* sehrály roli zejména na rovině zvukové a lexikální. Zahrnují velké množství slovních hříček, aliterací, polysémních výrazů, idiomů a tzv. charakterizačních jmen.

K sémiotickému rozboru Zehnalová používá vlastní model, integrující vnitřní vlastnosti díla do vnějších vztahů literatury. „Jde v něm o schematické zachycení vnitřní struktury literárního textu (ať už originálu nebo překladu) a jeho začlenění do kontextu“ (s. 133). Proces semiózy, tedy způsobu interpretace znakových skupin díla ve vědomí jeho uživatelů, rozděluje na dvě kategorie kontextů dle jejich velikosti a vlivu. Analýza vnitrotextových kontextů dokazuje aktuálnost jedné z předních charakteristik českého strukturalismu — propojování obsahu a formy, jež se nejzřetelněji ukazuje na převodu metafor, paralelismů a symboliky různých jazykových obrátů. Rozbor mimotextových kontextů zase demonstruje, jak široký dosah může mít překlad některých jednotlivostí pro celkovou společenskou interpretaci díla, jeho zapojení do kontextu kulturně specifických a obecně lidských hodnot. Zehnalová tento proces integrace nazývá přechodem z fáze interpretace do fáze aplikace, tedy začlenění do literárního a životního kontextu.

Ve stylistickém rozboru Zehnalová přejímá Mukařovského pojmy estetické funkce a aktualizace jazykových prostředků, které má možnost aplikovat na dílo, v němž se obzvlášť výrazně projevuje integrující a zároveň diferencující funkce stylu, jak ji definoval Karel Hausenblas.⁸ V této části jsou prezentovány rozdílné přístupy překladatelů k řešení paralelismů na všech rovinách. Za zmínku stojí Zehnalové komentář k (ne)důslednému překladu pomlček: „Výskyt pomlček je ukázkou toho, že v umělec-

8 Hausenblasův přístup ke stylistice vyniká pojetím stylu ze dvou protikladných hledisek: 1. jako faktor integrující vzhledem k ostatním prvkům komunikátu, ale zároveň 2. jako faktor diferencující ve vztahu k jiným komunikátům. Srov. Komárek, Miroslav. „Karel Hausenblas šedesátiletý“, *Slovo a slovesnost*, 45, 1984, č. 1, s. 62–65.

kém textu se na vytváření smyslu podílejí všechny jazykové volby a všechny jazykové roviny, včetně roviny grafické a včetně zdánlivě nepodstatného detailu, jakým jsou pomlčky“ (s. 172). Další část stylistického rozboru se věnuje převodu fonetických, lexicálních a pragmatických deviací,⁹ které zahrnují široké spektrum Fitzgeraldovy jazykové tvořivosti.

Otevřenost uměleckého díla, daná jeho neustálou proměnlivostí, v knize tvoří základnu pro oprávněnost různých interpretací textu jak na straně běžného čtenáře, tak i překladatele. Z těchto rozdílů pak pramení odlišnosti mezi přístupy jednotlivých překladatelů vrcholných děl klasické literatury, která nepřestávají být konzumována čtenáři odlišného věku, světového názoru i společenského postavení. Důležitost uvědomění společenské role překladu autorka zdárně prokázala nejen kritickou diskurzivní analýzou děl, pojednávajících o dané problematice od 19. století až do současnosti, ale také rozbořem konkrétních příkladů z překladatelské praxe mezi angličtinou a češtinou.

Vzhledem ke globální expanzi angličtiny coby světové lingvy franky a celkově importnímu charakteru českého knižního trhu se dá předpokládat, že závěry *Aspektů literárního překladu* zůstanou dlouhodobě aktuální a mohly by přispět k částečnému reformování všeobecného názoru na literární překlad. Publikace se tak stává součástí aktuálních snah mezinárodní translatologie pozměnit obraz i status překladatele a překladu ve společnosti. Jak píše David Katan, tradiční pohled na překladatele a překlad už nestačí. Překladatel byl, je a má být mezikulturním zprostředkovatelem a má mu být umožněna i přiznána již existující tvůrčí aktivita ve smyslu „transkreativity“, tedy přetváření.¹⁰

⁹ Deviacemi jsou myšleny odchylky od standardního jazyka.

¹⁰ Katan, David. „Translation at the Cross-Roads: Time for the Transcreational Turn?“. *Perspectives, studies in translatology*, 24, 2016, č. 3, s. 365–381.